

Cyber grooming jako ryzykowne relacje internetowe podejmowane przez dzieci i młodzież

Mgr Estera Machowska - Doktorantka URz

Absolwentka socjologii na Uniwersytecie Rzeszowskim. Autorka pracy magisterskiej „Zagubieni w cyberprzestrzeni - stan wiedzy rzeszowskich gimnazjalistów na temat wybranych form cyberprzemocy”. Doktorantka Instytutu Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Autorka artykułów naukowych z zakresu patologii w Internecie oraz dysfunkcji rodziny. Społeczny kurator sądowy do spraw rodzinnych i nieletnich przy Sądzie Rejonowym w Rzeszowie. Zainteresowana patologiami Internetu oraz dysfunkcyjnością rodziny.

Wstęp

Powszechność dostępu do nowych mediów oraz ich współczesna rola w życiu młodych ludzi wydaje się być niepodważalna. W natłoku możliwości wyrażania siebie (głównie dzięki możliwościom telekomunikacyjnym), młodzież często czuje się zagubiona, co potęguje również możliwość „gier z tożsamością” w wirtualnym świecie. Przestrzeń internetu jest jednak opozycją dla rzeczywistości, w której młody człowiek może doświadczać odrzucenia w środowisku rodzinnym, rówieśniczym itp. dlatego jednostki podejmują w intereńcie próbę kompensacji swoich niezaspokojonych potrzeb relacji z innymi ludźmi w rzeczywistości. Z tego powodu młodzi ludzie mogą podejmować relacje, które mają charakter *groomingu*.

Charakterystyka zjawiska *cybergroomingu*

Nazwa cyber grooming (z ang. „cyfrowe głaskanie”) powstała poprzez dodanie przedrostka „cyber” do słowa „grooming” z ang. „uwodzenie”). Proces uwodzenia w internecie jest wpisany w obszar zagrożeń związanych z korzystaniem z internetu. Cyber grooming można zdefiniować jako zachowanie internautów, które ma na celu zbudowanie fałszywego zaufania u ofiary a w konsekwencji doprowadzenie do osobistego spotkania w tajemnicy. Wynikiem takiego spotkania może być wykorzystanie seksualne, przemoc fizyczna, prostytutka dziecięca lub nadużycie pornograficzne. Cyber grooming jest rodzajem manipulacji psychologicznej prowadzonej przez Internet, telefony komórkowe czy inne nowoczesne technologie. Cyber grooming występuje w wielu synchronicznych (komunikacja w tym samym czasie) i asynchronicznych (wymiana komunikatów w odstępach czasowych np. email) platformach komunikacyjnych, sprawcy mogą wykorzystywać publiczne czaty, randki internetowe, komunikatory a także coraz częściej portale społecznościowe. Mogą również korzystać z portali reklamowych, na których zostają umieszczone ogłoszenia o karierze i pracy dla dzieci np. w modelingu. Sprawcy mogą użytkować strony dla najmłodszych (z rozrywką, portale gier itp.) Należy przypuszczać, że zjawisko upowszechniło się wraz z uzyskaniem przez społeczeństwo powszechnego dostępu do Internetu. Internet jest dla sprawców przemocy seksualnej wyjątkowo bezpiecznym i charakteryzującym się dużą dostępnością ofiary polem do działania (Kopecký, 2010).

W badaniu EU NET ADB, które dotyczyło nadużywania internetu przez młodzież w Polsce (próba badawcza gimnazjaliści III klas) 69% osób odpowiedziało, że kontaktowało się w internecie z osobami, których nigdy nie widzieli w rzeczywistości. Aż 31% osób spotkało się z osobami, które poznał w internecie (Włodarczyk, 2013).

Badania przeprowadzone wśród czeskich nastolatków (11-17 lat) dały podobne rezultaty:

36% osób odpowiedziało, iż zgodziłoby się na spotkanie z osobą poznaną w internecie. Na pytanie dotyczące otrzymania zaproszenia na spotkanie od osób poznanych w internecie, 41% młodych ludzi odpowiedziało twierdząco. Zdecydowanie najwięcej osób (aż 53%) potwierdziło, iż spotkało się kiedyś z osobą poznaną tylko przez internet, której nigdy wcześniej nie spotkało (Kopecký, Szotkowski, Krejci, 2012).

Cyber grooming a pedofilia

Jako zachowanie o charakterze pedofilskim jest definiowane zaangażowanie dziecka w wieku bezwzględnej ochrony (tj. poniżej 15 roku życia) w jakąkolwiek aktywność natury seksualnej która ma na celu seksualne zaspokojenie osoby dorosłej (Podgajna- Kuśmierek, 2003).

Według Stanisława Kozaka pedofilię uznawane jest każde zachowanie osoby dorosłej wobec dziecka, które ma na celu jej podniecenie i zaspokojenie potrzeb seksualnych (Kozak, 2011).

Zgodnie z owymi definicjami akty cyber groomingu można uznawać jako przejawy pedofilii, ponieważ sprawca dąży w ten sposób do zaspokojenia swojego podniecenia oraz potrzeb seksualnych.

Według klasyfikacji zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego jako pedofil może zostać sklasyfikowana osoba która ma co najmniej 16 lat i jest przynajmniej 5 lat starsza niż wykorzystywane dziecko (Waligóra- Huk, 2012). Ponieważ na osoby pozostające w wirtualnym świecie oddziałuje poczucie pozostawania anonimowym a także możliwość kreowania własnej tożsamości różnej od rzeczywistej zarówno sprawcy jak i ofiary mogą zachowywać się odmiennie od zachowania przejawianego w rzeczywistości. Pozostawanie anonimowym, czyli świadome nieprzekazywanie informacji o sobie jest jedną z strategii umożliwiających sprawcom internetowego uwodzenia poznawanie nowych osób, szczególnie dużo młodszych (Pręgowski, 2012). Podobnie ofiary, którym imponuje nowo poznana w sieci osoba mogą tworzyć swój obraz w celu wywarcia pozytywnego wrażenia. Przedstawienie innej tożsamości ma wpływ na przebieg procesu *cyber groomingu*- ofiary są bardziej zaangażowane w relację.

David i Patricia Mrazek (Pospiszyl, 2005) wyróżnili cztery rodzaje seksualnego wykorzystywania dzieci, a mianowicie:

- pokazywanie narządów płciowych i czynności seksualnych (w tym również udostępnianie pornografii osobom nieletnim);
- poszerzanie pieśczęt o drażliwe strefy erogeniczne dziecka oraz nakłanianie dziecka do podobnych czynności w stosunku do dorosłego;
- stosunek seksualny w różnych postaciach;
- gwałt.

Ponieważ cyber grooming jest procesem zachodzącym w wirtualnym świecie najczęściej przybiera postać zachowań pierwszego typu, jednak jego następstwem mogą być spotkania w realnym świecie oraz wystąpienia pozostałych wymienionych zdarzeń.

Jak wspomniano na początku pracy *cyber grooming* jest zjawiskiem które klasyfikuje się jako jedno z zagrożeń związanych z korzystaniem z internetu. Jako zagrożenia internetowe wymienia się m. in.: cyberprzemoc, kontakt ze szkodliwymi treściami, pornografię, uwodzenie w internecie. Ponadto relację o charakterze cyber groomingu można zaliczyć do aktów cyberprzemocy. Podział rodzajów agresji elektronicznej, który został zaproponowany przez R. M. Kowalski, S. P. Limber oraz P. W. Agoston (Kowalski, Limber, Agoston, 2010) wymienia m. in.:

- podszywanie się, które ma miejsce, gdy sprawca podszywa się pod ofiarę poprzez włamanie na jej konto, następnie dokonuje na nim różnych działań lub gdy osoba ukrywa swoją tożsamość, podając nieprawdziwe informacje o sobie,
- pozyskiwanie i ujawnianie tajemnic czyli ujawnianie prywatnych treści, które mogą zawstydzić ofiarę,
- prześladowanie dotyczące bezpośrednich lub pośrednich zachowań, które niepokoją,

- denerwują lub wyrządzają emocjonalną przykrość ofierze,
- cyber nękanie oznaczające nagminne i długotrwałe przesyłanie wiadomości zawierających groźby lub posiadające charakter prześladowczy,
- oczernianie to przekazywanie i udostępnianie nieprawdziwych i poniżających informacji o drugiej osobie. Do tej formy agresji zalicza się również przerabianie i rozpowszechnianie ośmieszających zdjęć,
- wykluczenie/ ostracyzm polega na wyłączeniu z jakiejś społeczności sieciowej (np. poprzez usunięcie z listy kontaktów, nie odpowiadanie na wiadomości).

Autor przedstawił jedynie wybrane rodzaje agresji elektronicznej, które mogą towarzyszyć relacjom o charakterze cyber groomingu.

Etapy internetowego uwodzenia dzieci i młodzieź

Kamil Kopecký zajmujący się przeciwdziałaniem ryzykom komunikacji wirtualnej wyróżnił cztery podstawowe etapy procesu manipulacji prowadzonej przez Internet (przygotowanie kontaktu, kontakt z ofiarą, przygotowanie osobistego spotkania, osobiste spotkanie) podczas których sprawca używa wielu technik i procedur służących osiągnięciu zamierzonego celu (Kopecký, 2010).

1. Przygotowanie kontaktu. Na tym etapie sprawca tworzy fałszywą tożsamość (fikcyjne dane osobowe, zainteresowania, konta na portalach społecznościowych, itp). Sprawca konstruuje swoją tożsamość aby jak najskuteczniej podejść do ofiary. Może ich tworzyć kilka jednocześnie, ale musi pamiętać lub zapisywać, jakie informacje i komu przekazuje. Napastnik może podszywać się pod przedstawicieli firm, które mogą zaoferować dziecku pewne korzyści (np. konkursy z nagrodami).
2. Kontakt z ofiarą, nawiązywanie i pogłębianie relacji. Manipulacja dziecka trwa długo (od kilku miesięcy do kilku lat) i zależy od cech osobistych ofiary, jej stopnia naiwności oraz rodzaju manipulacji. Charakterystyczne zachowanie napastnika w tym etapie można nazwać „efektem lustrzanego odbicia”. Jeśli ofiara mówi, że ma problemy, napastnik odpowiada, że ma podobne, że w pełni ją rozumie, że może się mu ona zwierzyć itd. Dzięki temu zabiegowi sprawca tworzy poczucie przyjaźni. Stopniowo atakujący staje się niezastąpionym przyjacielem dziecka jedynym, który potrafi je zrozumieć. Podczas rozmowy stara się „wyłowić” jak najwięcej informacji, aby stworzyć profil ofiary. Może go tworzyć stopniowo, śledząc poczynania ofiary w sieci. Uwodziciele często oferują różne prezenty i łapówki. Za łapówkę starają się oni zdobyć jak najbardziej wrażliwe informacje w tym zdjęcia. Może okazać się to bardzo skuteczną techniką, ponieważ dziecko skuszone upragnioną rzeczą podaje oczekiwane informacje, a nawet samo wielokrotnie zgłasza się do agresora- w tym kontekście możemy mówić o prostytucji dziecięcej. Dzięki otrzymanym łapówkom łatwiej jest uchwycić agresora. Napastnicy w rozmowach starają się poruszać temat ludzkiej seksualności (np. rozmowy o życiu seksualnym rodziców) w celu zmniejszenia barier u dziecka. Oferują dzieciom różnego rodzaju materiały pornograficzne aby wzbudzić ciekawość i ograniczyć nieśmiałość. Jeżeli internetowi uwodziciele zdobędą już wrażliwe materiały, zdjęcia, filmy często wykorzystują je do szantażu. Zdają sobie sprawę, że im bardziej intymne materiały posiadają, tym bardziej ofiary stają się od nich zależne. Jeżeli oszukiwane osoby chciałyby zakończyć relację, atakujący mogą zagrozić, że opublikują prowadzone rozmowy lub posiadane materiały. Dzieci/ nastolatki boją się konsekwencji (np. tego, że rodzice zabronią im korzystania z Internetu) i w dalszym ciągu pozostają w relacji z agresorem. Czasami napastnicy nie dążą do realizacji spotkania, ponieważ otrzymali od ofiary interesujące ich materiały (np. nagie zdjęcia).
3. Przygotowanie osobistego spotkania. Na tym etapie głównym zadaniem atakującego są działania mające na celu pokonanie różnicy wieku między nim a ofiarą. Może poinformować ofiarę, że rodzice zabronili mu dalszej komunikacji (jako osobie nieletniej za którą się podawał) i będzie ją kontynuował ktoś starszy. Może po prostu zaprosić na spotkanie a gdy

ofiara nie chce się spotkać zaczyna ją szantażować. Wiele młodych osób woli spotkanie niż rozpowszechnienie wrażliwych materiałów. Nie zawsze presja napastnika jest konieczna, ponieważ wiele osób zgadza się na spotkanie.

4. Realizacja spotkania jest głównym celem cyber uwodziciela. Atak na ofiarę nie musi nastąpić na pierwszym spotkaniu, może być ono niewinne, mieć na celu intensyfikację kontaktów (podarowanie prezentu). Ofiara przyjdzie na spotkanie ze swoim „wyjątkowym” przyjacielem z Internetu. Napastnicy często na pierwszym spotkaniu chcą sprawdzić czy nie wpadli w pułapkę. Napaść może nastąpić po kilku spotkaniach. Jeśli atakujący ma wiele narzędzi do manipulacji może zmuszać dziecko/ nastolatka do wielokrotnych spotkań. Atak (fizyczny, seksualny itp.) ma ogromne konsekwencje dla ofiary przede wszystkim w aspekcie psychologicznym charakterystyczne dla ofiar wykorzystania seksualnego.

Przyczyną wchodzenia w relacje o charakterze *cyber grooming* może być nieumiejętność nawiązywania relacji z innymi ludźmi w rzeczywistości, może powodować przyjęcie „strategii ułatwiających”, a więc podejmowanie relacji z innymi osobami w przestrzeni wirtualnej. Ponieważ w komunikacji zapośredniczonej przez komputer brak jest kontaktów twarzą w twarz, istnieje możliwość przybierania przez uczestników różnych tożsamości. Osoby mogą prezentować się w sposób zgodny z rzeczywistością, kontrolować i selekcjonować przekazywane informacje czy też stworzyć wymyśloną tożsamość. Istnieje jeszcze jedna strategia dotycząca prezentowania siebie w wirtualnym świecie a mianowicie- pozostawanie anonimowym (świadome nieprzekazanie informacji) (Pręgowski, 2012). Młodzi ludzie odczuwający osamotnienie w najbliższym sobie środowisku świadomie mogą podejmować strategie zmieniające postrzeganie ich przez innych. Stan odrzucenia przez innych, który jest przeżywany dotkliwie, młodzież może rekompensować np. nawiązując w internecie relacje z nieznanymi osobami.

Wyniki badań własnych dotyczących świadomości istnienia zjawiska cyber groomingu

W 2014 r., na próbie 156 rzeszowskich gimnazjalistów (I, II, III klasa), autor przeprowadził badania dotyczące znajomości wybranych form agresji elektronicznej. Przedstawienie wyników badania dotyczących omawianego zjawiska ma na celu ukazanie postawy młodych ludzi wobec zjawiska *cyber groomingu*.

Na pytanie „Czy kiedykolwiek spotkałaś/eś się z nazwą *cyber grooming*?” 87, 1% badanych odpowiedziało, że nigdy nie słyszało o tym zjawisku, 12, 9% - odpowiedziało „tak”. Wśród wszystkich osób, które spotkały się z tą nazwą, tylko 33, 3% przydzieliło mu odpowiednią definicję. Tylko nieliczne osoby z całej populacji, słyszały kiedykolwiek o obcojęzycznych terminach określających formy agresji elektronicznej, dlatego badacz zadał szereg innych pytań pomocnych przy określeniu stopnia wiedzy o zjawiskach. Tabela 1 przedstawia rozkład odpowiedzi na pytanie o znajomość procederu, ogólnie, w zależności od płci badanych, od klasy do której uczęszczali oraz kategorii statusu ekonomicznego rodziny jaki respondenci sami sobie przyporządkowali.

Tabela 1. Znajomość zjawiska cyber groomingu w zależności od płci, klasy szkolnej i statusu ekonomicznego rodziny

Czy słyszałeś o uwodzeniu internetowym i jego skutkach?	Ogółem DZ	Płeć		Klasa			Status ek. rodziny		
		CH	DZ	I	II	III	Dostatnio	Przeciętnie	Skromnie

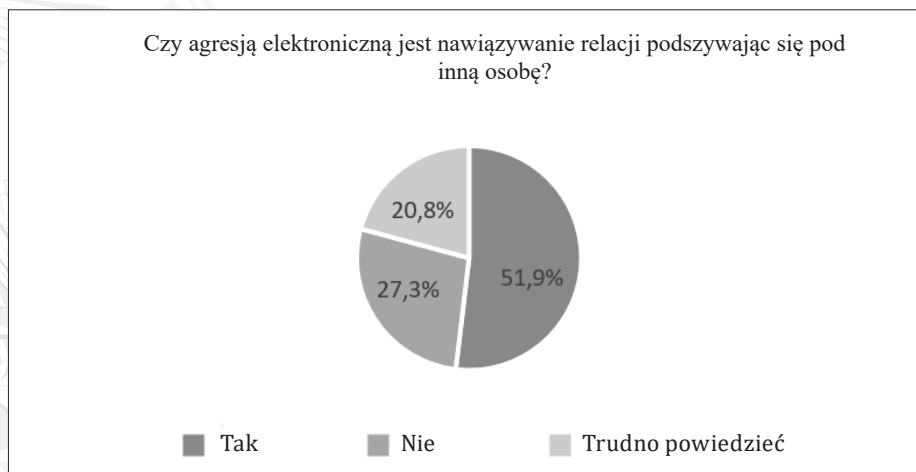
Tak, wiem na czym polega to zjawisko	N %	118	72	46	35	43	40	58 76,3	45 71,4	12 92,3
Coś słyszałem/am ale nie wiem dokładnie	N %	28	11	17	8	15	5	15 19,7	13 20,6	0 0,0
Nie	N %	10	1	9	3	5	2	3 3,9	5 7,9	1 7,7
Ogółem	N %	156	84	72	46	63	47	76 100,0	63 100,0	13 100,0

Źródło: badania własne.

Po przeprowadzeniu analizy danych dotyczących bezpośrednio uwodzenia w internecie, należy stwierdzić, że 75,6% badanych wiedziało na czym polega to zjawisko i jakie może mieć konsekwencje, natomiast 17,9% tylko coś słyszało o zjawisku, 6,4% nie spotkało się nigdy z *cyber groomingiem*. Płeć różnicowała rozkład odpowiedzi głównie w ten sposób, że więcej dziewczyn 85,7% zadeklarowało, że wie na czym polega uwodzenie internetowe. Chłopcy częściej mieli jedynie powierzchowne informacje (23,6% w stosunku do 13,1%) lub nie mieli ich wcale (12,5% w stosunku do 1,2%). Biorąc pod uwagę wiek respondentów należy stwierdzić, że najczęściej zjawisko znane było trzecioklasistom (85,1% w stosunku do 68,3% oraz 76,1%). Drugoklasiści częściej niż pozostali jedynie coś słyszeli o uwodzeniu internetowym oraz nie mieli informacji na ten temat.

O *cyber grooming* zapytano również w kontekście tego czy młodzież uważała, że nawiązywanie z kimś relacji ukrywając swoją prawdziwą tożsamość jest aktem agresji elektronicznej. Wykres 1 przedstawia rozkład odpowiedzi na pytanie: „Czy agresją elektroniczną jest nawiązywanie relacji podszywając się pod inną osobę?”

Wykres 1. Cyber grooming

Źródło: badania własne.

Tylko nieco ponad połowa (51,9%) przebadanych młodych ludzi była tego zdania, 27,3% uważało, że nie jest to cyber przemoc a dla 20,8% trudno było to określić.

Przeprowadzone przez autora badania dotyczyły zagadnień teoretycznych i w żaden spo-

sób nie oddają skali relacji określanych jako *cyber grooming* wśród gimnazjalistów w Rzeszowie. Zdecydowana większość młodych ludzi deklaruwała znajomość konsekwencji zawierania nieodpowiednich znajomości w internecie, jednak deklaracje te nie pokryły się z faktycznie posiadaną wiedzą, która została sprawdzona na podstawie odpowiedzi na inne pytania. Autor jest zdania, iż istnieje potrzeba przeprowadzania badań dotyczących zjawiska *cyber groomingu*, które będą pomocne w przeciwdziałaniu konsekwencjom uwodzenia dzieci i młodzieży w internecie.

Wnioski i podsumowanie

Cyber grooming jest procesem uwodzenia w internecie, który głównie może dotyczyć młodych osób jako jednostek o nie w pełni wykształconych kompetencjach społecznych. W literaturze przedmiotu określany jako jedno z zagrożeń związanych z korzystaniem z internetu. Skutki *cyber groomingu* mogą być różne jednak proceder jest określany jako zachowanie o charakterze pedofilskim.

Na podstawie przeprowadzonych badań ustalono, iż młodzi ludzie subiektywnie oceniają iż ich znajomość zjawiska *cyber groomingu* i jego następstw jest wystarczająca. Na pytanie bezpośrednio dotyczące zjawiska 75,6% badanych odpowiedziało, iż wie na czym polega zjawisko oraz jakie może mieć konsekwencje. Istotne różnice odpowiedzi zachodziły ze względu na płeć- zdecydowanie więcej młodych osób płci żeńskiej deklaruowało swoją znajomość procederu. Zależność ta może wynikać z subiektywnych odczuć badanych, iż to kobiety częściej narażone są na napaści o charakterze seksualnym. Ponadto najczęściej znajomość zjawiska deklaruowały osoby, które określiły swój status rodziny jako „skromny” co może także świadczyć o mniejszych możliwościach korzystania z internetu przez tą grupę (np. posiadanie tylko jednego komputera w domu).

Zapytanie o *cyber grooming* (nawiązywanie z kimś relacji świadomie nie przekazując prawdziwych informacji o sobie) w kontekście zachowań tego typu jako cyber przemoc dało nieco inne wyniki. Tylko 52% respondentów uważało, iż nawiązywanie tego typu relacji można określić jako agresję elektroniczną. Przeprowadzone przez autora badania dotyczyły zagadnień teoretycznych i w żaden sposób nie oddają skali relacji określanych jako *cyber grooming* wśród gimnazjalistów w Rzeszowie. Zdecydowana większość młodych ludzi deklaruwała znajomość konsekwencji zawierania nieodpowiednich znajomości w internecie, jednak deklaracje te nie pokryły się z faktycznie posiadaną wiedzą, która została sprawdzona na podstawie odpowiedzi na inne pytania. Autor jest zdania, iż istnieje potrzeba przeprowadzania badań dotyczących zjawiska *cyber groomingu*, które będą pomocne w przeciwdziałaniu konsekwencjom uwodzenia dzieci i młodzieży w internecie.

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zjawiska w literaturze anglojęzycznej określanego jako *cyber grooming*. Artykuł rozpoczyna przedstawienie charakterystyki zjawiska. W kolejnym podrozdziale zaprezentowano związek relacji określanych jako *cyber grooming* z pedofilią, opisano etapy internetowego uwodzenia opracowane przez Kamila Kopecký'ego, (czeskiego praktyka zajmujący się przeciwdziałaniem ryzykom komunikacji wirtualnej). Ostatni podrozdział dotyczy analizy wyników badania dotyczącego informacji jakie posiadają gimnazjaliści na temat opisywanego zjawiska, które zostało wykonane jako część badań prowadzonych przez autora w 2014 r. na potrzeby pracy magisterskiej, opisującej stan wiedzy rzeszowskich gimnazjalistów na temat wybranych form cyber przemocy. Przeprowadzenie badań dotyczących znajomości zjawiska *cyber groomingu* pozwoliło na ustalenie, iż własne subiektywne odczucia co do znajomości procederu i jego następstw nie pokryły się ze stanem faktycznym. Niewystarczająca świadomość podejmowanych przez młodych ludzi działań i ich konsekwencji może świadczyć o większym zaangażowaniu młodych ludzi się w tego typu relacje.

Kluczowe słowa: zagrożenia internetowe, dzieci i młodzież, uwodzenie internetowe

Abstract*Cybergrooming as risky relationships taken by children and young people on the Internet*

The purpose of this article is to present the phenomenon in English literature known as cyber grooming. The article begins with the performance characteristics of the phenomenon. Next section presents the relationship between cyber grooming and pedophilia. What is more, the author provides description of typical steps, developed by Kamil Kopecký (Czech practitioner of dealing with the prevention of risks of virtual communication), leading to the above mentioned phenomena. The last section concerns the analysis of survey results which was designed to show the level of knowledge of cyber grooming among junior high school students in Rzeszow. The survey was made as a part of the research conducted by the author in 2014 for the purpose of the Master's thesis, describing the level of knowledge about selected forms of electronic aggression among young people in Rzeszow. Testing the knowledge of the phenomenon of cyber grooming allowed to establish that respondents' own subjective feelings about their knowledge and possible consequences of cyber grooming do not tally with the facts. Insufficient awareness of the topic may, in consequence, indicate a greater possibility of involvement in this type of relationship.

Keywords: Internet threats, children and adolescents, cyber grooming

BibliografiaKsiążki:

Kowalski R. M., Limber S. P., Agoston P. W. *Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010,

Kozak S., *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.

Podgajna-Kuśmerek M., *Pedofilia. Zarys zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

Pospiszyl K., *Przestępstwa seksualne: geneza, postacie, resocjalizacja oraz zabezpieczenia przed powrotnością*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Pręgowski M. P., *Zarys aksjologii Internetu. Netykieta jako system norm i wartości sieci*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.

Waligóra-Huk A., „Pedo Bear” – jako problem zjawiska pedofilii w Internecie. [w:] Lewowicki T., Siemieniecki B. (red.), *Cyberprzestrzeń i edukacja* (s. 317-334). Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.

Artykuły:

Włodarczyk J., *Zagrożenia związane z korzystaniem z internetu przez młodzież*. Wyniki badania EU NET ADB, *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka* 2013, 12 (1), 57-58.

Informacje i publikacje ze stron internetowych:

Kopecký K. (2010). *Cyber Grooming Danger of Cyberspace*. Pobrano z: <http://www.e-nebezpeci.cz/index.php/ke-stazeni/materialy-pro-studium-studie-atd?download=15%3Acybergrooming-danger-of-internet>.

Kopecký K., Szotkowski R., Krejci V. (2012). *The Risk of the Internet Communication* 3. Pobrano z: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812055322>.

Nie żyje się, nie kocha się, nie umiera się - na próbę

Jan Paweł II